

Il svilup da la populaziun grischuna

■ Per il temp medieval pon ins revelar mo punctualmain il svilup demografic en il territori da l'odiern chantun Grischun. Tenor calculaziuns approximativas è s'augmentada la populaziun da la Rezia da 30 000 sin 60 000 persunas tranter il 6avel ed il 14avel tschientaner. La densità da la populaziun variava fermamain tranter las vals principals fritgavilas cun lur feras e citads (Maia-villa, Glion, Cuira) e las vals laterales isoladas cun lur vischnancas paupras. La creschientscha demografica dal temp medieval sa basava d'ina vart sin in surpli da naschientschas e da l'autra vart sin immigraziuns da regiuns prealpinas dapi il temp medieval tardiv sco era dal vest e dal sid durant il 12avel–14avel tschientaner (p.ex. ils Guaisers).

Temp premodern

La populaziun è creschida da ca. 75 000 persunas enturn il 1500 a max. 100 000 enturn il 1600 ed è sa diminuida fin il 1750 a ca. 71 000 persunas (en cuntrast cun la Svizra Bassa creschenta). Suenter il 1750 ha ella puspè cumenzà a crescer, cumbain a moda fitg modesta: il 1800 ha ina dumbraziun inuffiziala relevà 72 903 persunas. En il Grischun dal Sid è la populaziun sa diminuida anc pli ferm en il 17avel e 18avel tschientaner; en las Terras subditas (Vuclina, Buorm e Clavena) vivevan probablmain a la fin dal 18avel tschientaner approximativamain 90 000 persunas.

Per Cuira è attestada enturn il 1350 ina diminuziun da la populaziun, cumpensada tras l'immigraziun da gliedu da las regiuns dal Grischun sco era tras l'affluenza da mastergnants dal l'intschess dal Lai Rivaun e dal Lai da Constanza suenter l'incendi dal 1464. La citad ha obtegnì qua tras in nov profil architettonic e linguistic. Il stgaurdament dal clima dal 1531–65 ha permess d'intensivar l'agricultura e la cultivaziun da graun era en regiuns pli autas. Era las separaziuns da pravendas renvieschan ad ina creschientscha da la populaziun durant quel temp. Las runcadas e colonisaziuns da territoris pli auts tras Guaisers en vegnidas terminadas a la fin da questa perioda chauda. Il pegiurament subsequent dal clima, ils Scumbigls grischuns respectivamain la Guerra da trent'onns (europeica), epidemias da pestilenza e crisas en il provediment dal pajais han depopulà il Grischun. Da la pestilenza, ch'ha infestà periodicamain il territori grischun tranter il 1349 ed il 1635, eran pertutgadas oravant tut las vischnancas situadas a las vias da transit. Cun excepziun da las epidemias dal 1628–35 ha la malsogna pudì vegnir franada bain svelta grazia a la topografia variada e fragmentada, a controllas severas ed a la collavuraziun cun citads lumbardas. Autras malsognas d'infeziun sco la virola e la tubercolosa, ma era fomina (surtut tranter il 1771 ed il 1773) han provocà durant tscherts temps in augment da la mortalità, en particular da quella d'uffants. Ma la populaziun sa restabiliva mintgamai spert grazia a l'augment da las naschientschas, quai ch'è daventà visibel a moda marcanta oravant tut suenter ils Scumbigls grischuns. Tals augments eran dentant mo

passagers e na manavan betg ad in augment demografic a lung termin, perquai che la societad tradiziunala adattava il dumber d'abitants a sias pussaivladads economicas cun limitar ils matrimonis e promover l'emigraziun. Las valladas alpinas internas faschevan part da las zonas d'emigraziun las pli impurtantas da la veglia Svizra. Surtut nauschas raccoltas, savens en consequenza d'influenzas negativas da l'aura, augmentavan la disposiziun a l'emigraziun. Sper l'emigraziun temporara (Randulins) è s'establida era l'emigraziun definitiva en diversas furmas, particularmain a la fin dal 18avel tschientaner. Dal 15avel fin al 18avel tschientaner è stads il Veneto e la Lombardia las destinaziuns principalas da l'emigraziun commerziala grischuna, a partir dal 18avel tschientaner è emigrads ils Grischuns en differents stadis da l'Europa.

La diminuziun da la populaziun grischuna en consequenza da guerras e crisas ha manà a translocaziuns en il 17avel e 18avel tschientaner. Ils Guaisers han bandunà lur colonias pauc productivas sin ils auts ed han acquistà bains en las vals. La consequenza è stada in pitschen moviment da migraziun interna en il Grischun e la germanisaziun da vitgs rumantschs. Ils singuls bains ed ils aclauns, ch'eran las furmas d'abitadi predominantas durant il temp medieval, han fatg plazza a vischnancas serradas en il temp modern tempriv. La separaziun consequenta tranter vischins e fulasters/enderes ha mantegnì l'equiliber tranter il svilup da la populaziun stabla en las vischnancas e la productività agrara da quellas. Ils fulasters na pudevan betg maridar a bainplaischir ed eran suttemess al sistem da l'endogamia che garantiva la cultivaziun da bains abels da segirar la subsistenza ad in fie. Il sistem da la partiziun reala ha dentant diminui la grandezza dals manaschis. La renunzia bunamain totala d'acceptar novs vischins en il 18avel tschientaner ha manà ad in bass potenzial d'innovaziun da la societad ed è responsabel per il grond augment dal dumber d'abitants betg sedentars.

19avel tschientaner

La populaziun grischuna è s'augmentada tranter il 1850 ed il 1888 annualmain per 1,5 %, vul dir da 89 895 sin 94 810 persunas. La flaiyla digren da la populaziun da 30 a 25 % e la mortalità pli bassa ch'en l'ulteriura Svizra han effectua in aut surpli da naschientschas. En l'emprima mesadad dal 19avel tschientaner è stada la creschientscha demografica probablmain in pau pli auta. Il princip da l'autarchia, dretgs d'ierta variabls tenor regiuns, la vegliadetgna da maridar elevada e l'obligaziun a l'endogamia è restads facturs decisivs e caracteristics per il chantun Grischun agrar fin viaden il 20avel tschientaner. Il servetsch mercenar ha mantegnì sia impurtanza fin en ils onns 1840. Alternativas eran il «ir giu'l Schuob», pratitgà tranter il 1817 ed il 1850 da ca. 700 uffants e giuvenils l'onn (Schuobacheclers), sco era autras activitads artisanalas a l'exteriur (oravant tut pastiziers e cafetiers). Ins emigrava per regla cun l'intenziun da turnar pli tard en patria. En consequenza

Concentraziun e «desertificaziun» furman duas problematicas constantas en il svilup demografic dal territori alpin.

FOTO BG/PIXELIO

da la Revoluziun franzosa, da la fomina dal 1816–17 e da la miseria dals onns 1848–50 è biers Grischuns sa decidids d'emigrar per adina, oravant tut en l'America dal Nord. Fin suenter il 1850 ha il maun public gi da cumbatter surtut cunter la paupradà e l'integraziun dals n-Grischuns sedentars, da las stirpas vagantas e da singuls viagiants. Cun introdur il dretg da burgais per l'entira Svizra (1848) ed obligar las vischnancas da conceder il vischinadi ad esters e vagants, han ins chattà ina soluziun unitara ma malgista che privilegiava quellas vischnancas – savens pli bainstantas – ch'avevan refusà categoricamain quella gliedu paupra. Las midadas structuralas ch'han manà a la perdita da la funcziun economica dals vagants han accelerà l'exclusiun da quels, inchargiond las vischnancas burgaisas cun grevazzas che surpassavan lur pussaivladads finanzielas.

Fin il 1850 è stà il traffic da martganzia sur ils pass alpines vers il sid, sper l'agricultura, la funtauna da gudogn la pli impurtanta. La derutta dal traffic da transit en consequenza da la construcziun da las viafiers tras las Alps, da la fin dals servetschs mercenars e da las midadas structuralas en l'agricultura han inizià ina depopulaziun ch'ha cumpiglià a l'entschatta surtut il Grischun Central, alura tut las regiuns perifericas. La cumpart da las persunas activas en l'agricultura è sa diminuida da 69 % il 1860 a 46 % il 1910. Las destinaziuns tradiziunalas da l'emigraziun en l'Europa e surmar han pers lur impurtanza, entant che la Svizra Bassa ha gudagnà successivamain attractività. Tranter il 1888 ed il 1910 è la populaziun grischuna creschida per 11,4 % l'onn sin 117 069 abitants. La mortalità dad uffants e creschids è sa diminuida svelta suenter il 1895 grazia ad in meglier provediment medicinal. Il surpli da naschientschas è s'augmentà dal 1901 fin il 1910 a 7,2 % l'onn.

Bunamain uschè impurtanta è stada l'immigraziun. Cuira ha consolidà sia

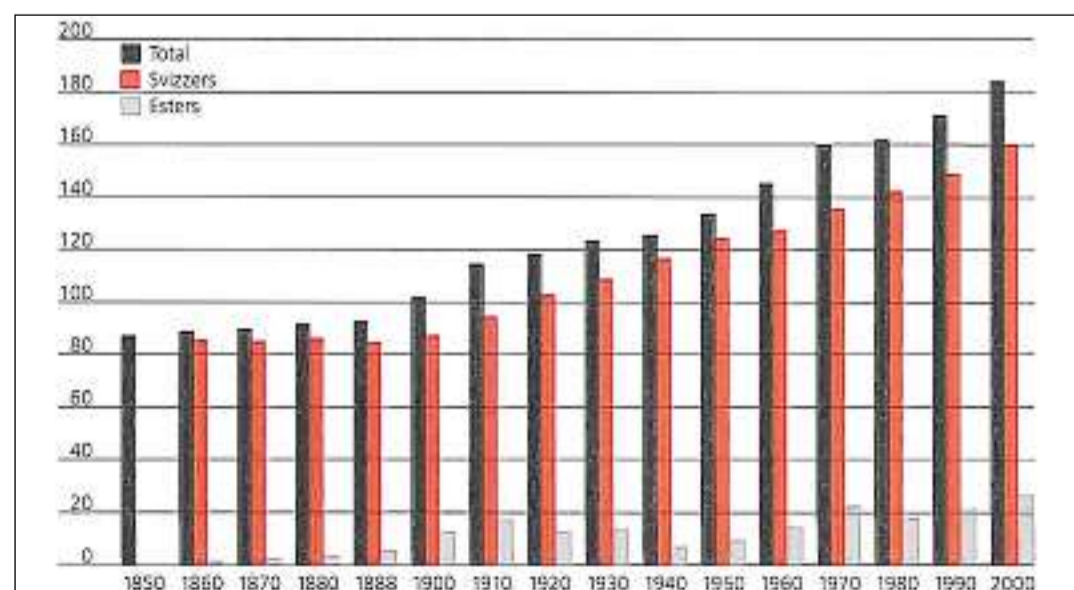
posiziun da center administrativ regiunal, l'industrialisaziun è dentant strusch reussida. La realisaziun da l'infrastructura en ils centers turisticis e da la rait da vias e viafiers han fatg dal chantun d'emigraziun in pajais d'immigraziun. Las migraziuns internas e l'immigraziun en ils centers turisticis respectivamain als gronds piazzals han transformà per temps la fatscha d'entiras regiuns. La chapitala Cuira (1850 6183 abitants; 1900 11 532) ed ils centers regiunals sco Tavau (1850 1680 abitants; 1900 8089) è creschids svelta ed a moda persistente. La part dals Svizzers immigrads e dals esters è s'augmentada regularmain en relaziun cun la populaziun residenta, muntond il 1910 en l'entir Chantun a 17 %, en ils district da Landquart Sura e da Maloja schizunt a 32–35 %. Quel onn lavuravan 27 % da las persunas cun activitad da gudogn dal Grischun en il sector terziar (1860 9,5 %), 26 % en il sector secundar. Las regiuns perifericas èn dentant strusch vegnidas tangadas da l'immigraziun ed han era profità mo pauc dal provediment sanitar meglierà.

20avel tschientaner

L'Emprima Guerra mundiala ha introducti ina fasa cun in svilup demografic retardà ch'ha durà – interrutt d'in restabiliment en ils onns 1920 – fin il 1941. La populaziun è creschida en consequenza dal surpli da naschientschas, entant che la bilantscha da la migraziun è restada negativa. Las estructuras tradiziunalas èn dentant sa midadas era en regiuns perifericas. La vegliadetgna da maridar è sa sbassada, perquai che la pussaivladad da chattar in'occupaziun ordaifer l'agricultura permetteva da maridar senza surprendre il bain puril. Il mument da la maridaglia ed il comportament reproductiv èn s'adattads a quels da la populaziun dal rest da la Svizra. La crisa economica e l'entschatta da la Segunda Guerra mundiala han sminui la quaida da maridar, e pir en ils onns 1941–50 è il dumber da matrimonis puspè creschì en cumparegliaziun cun il decennì precedent. La rata da divorzis è sa multiplitgada tranter il 1870 ed il 1950 en tut per duas giadas e mez, cun fitg grondas differenzas regiunales e localas. L'Emprima Guerra mundiala ed ina politica pli restrictiva han manà ad ina reducziun da la cumpart dals esters (per gronda part lavurers esters domiciliads mo temporarmain) ch'ha cuntinuà en consequenza da la crisa economica mundiala prorutta en ils onns 1930. Las regiuns agraras han subi ina depopulaziun sensibla en ils onns 1920–30. Durant la crisa economica mundiala è quella sa retardada, ed en intgins districts ha cumenzà in moviment da migraziun sin da la Svizra Bassa. En ils onns 1941–2009 è creschì il

dumber d'abitants per ca. 49 %. En in'emprima fasa (fin il 1970) è s'augmentada la populaziun per 7,2 % l'onn. La creschientscha rapida dal dumber da naschientschas en tut ils districts e la rata da mortalità retardada han chaschunà in augment dal surpli da naschientschas. L'aspetativa media da la vita è muntada da 67,7 onns (umens) respectivamain 72,6 onns (dunnas) il 1950 a 76,6 respectivamain 82,4 onns il 1999. La bilantscha dals moviments migratorics è restada negativa en in'emprima fasa, la cumpart dals esters è dentant tuttina s'augmentada da 8,1 % il 1950 a 14,9 % il 1970 respectivamain a 15,2 % il 2001. L'immigraziun considerabla dad esters cuntrastava cun l'emigraziun anc pli numerusa da Grischuns. Sco en il 19avel tschientaner returnan dentant biers da quels suenter la pensiun. Tranter il 1970 ed il 1980 è sa ralentada la creschientscha demografica. La midada da tenuta envers il maridar, la famiglia e la sexualità sco era l'emancipaziun da las donnas han provocà a partir dal 1965 ina diminuziun marcanta da la rata da naschientschas (effect da la pirla). Quest svilup n'è, per motivs socials e religius, betg sa manifestà al medem mument en las differents parts dal chantun Grischun: en ils centers urbans ed en las vischnancas a las vias da transit ha el inizià pli baud ch'en las regiuns agraras perifericas. Era motivs religius han giugà ina rolla. En ils davos decenns dal 20avel tschientaner è la populaziun grischuna puspè creschida pli spert en consequenza da la bilantscha positiva dals moviments migratorics (per l'emprima giada dapi il 1910, en media per 6,8 % l'onn). Cumbain che l'augment da la populaziun grischuna, inizià il 1950, è s'avischinà plaun a plaun a la media svizra, han ils territoris periferics subi ina reducziun da la populaziun per part massiv. Tranter il 1941 ed il 2000 è sa diminuida la part da las persunas activas en l'agricultura da 38,4 % a 5,7 %. Las regiuns autsituadas han cumenzà a sa depopular e bieras culegnas da muntogna èn vegnidas bandunadas. Quest process da «desertificaziun» e la concentraziun dals abitadis en ils fons da las vals furman dapi il temp modern tempriv constantas en l'istorgia da la populaziun dal Grischun.

Werner Meyer

Statistica da la populaziun grischuna 1850–2000.

Lexicon Istoric Retic

Il LIR cumpiglia bundant 3100 arttgels (geografics, tematics, arttgels da famiglias e biografias) davart l'istorgia grischuna/retica e la Rumantschia. Editura: Fundaziun Lexicon Istoric Svizzer; versiun online: www.e-lir.ch; versiun stampada: www.casanova.ch u en mintga libreria.